

DAVLAT BYUDJETI TASNIFI, TAQCHILLIGI VA SAMARADORLIGI

Isoqjonov Doston Mamurjon o'gli

Bank Moliya Akademiyasi 2-kurs Magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11545169>

ARTICLE INFO

Received: 27th April 2024

Accepted: 28th May 2024

Published: 10 th June 2024

KEYWORDS

davlat byudjeti, samaradorlik, defitsit, soliqlar tizimi, pul munosabatlari, moliyaviy tashkilotlar

ABSTRACT

Davlat byudjeti mamlakatda resurslarni taqsimlash va davlat xarajatlariga ustuvor ahamiyat berishning asosiy vositasidir. Bu ma'lum bir davrda, odatda moliya yilida prognoz qilingan darom adlar va xarajatlarni belgilaydigan moliyaviy reja bo'lib xizmat qiladi. Davlat byudjetini tasniflash, byudjet taqchilligini boshqarish va samaradorlikni baholash davlat moliyaviy boshqaruvining iqtisodiyot va fuqarolar uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan muhim jihatlari hisoblanadi. Ushbu maqolada davlat byudjeti tasnifining ahamiyati, byudjet taqchilligi bilan bog'liq muammolar va byudjetni boshqarishda samaradorlikning ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kirish: Davlat byudjeti tasnifi davlat moliyaviy boshqaruvining hal qiluvchi jihati hisoblanadi. Bu xarajatlarni ta'lim, sog'liqni saqlash, mudofaa va infratuzilmani rivojlantirish kabi turli funktsional sohalarga ajratishni o'z ichiga oladi. Ushbu tasnif juda muhimdir, chunki u siyosatchilarga ustuvor yo'nalishlarni aniqlash, resurslarni samarali taqsimlash va byudjet mablag'lari to'g'risida asosli qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi. Masalan, hukumat ta'limni birinchi o'ringa qo'yishi va ta'lim sifatini oshirish va inson kapitalini rivojlantirish uchun o'z byudjetining katta qismini ushbu sektorga ajratishi mumkin. Xuddi shunday, hukumat transport tarmoqlarini yaxshilash, iqtisodiy o'sishni oshirish va ish o'rinlari yaratish uchun infratuzilmani rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berishi mumkin. Bundan tashqari, davlat byudjeti tasnifi davlat moliyaviy boshqaruvida shaffoflik va hisobdorlikni osonlashtiradi. Xarajatlarni tasniflash orqali fuqarolar va manfaatdor tomonlar davlat mablag'laridan qanday foydalanilayotganini kuzatishi va siyosatchilarni o'z harakatlari uchun javobgarlikka tortishi mumkin. Ushbu shaffoflik yaxshi boshqaruvni qo'llab-quvvatlaydi, korrupsiya xavfini kamaytiradi va hukumatga bo'lgan ishonchni oshiradi. Bundan tashqari, byudjet tasnifi siyosatchilarga samarasiz sohalarni aniqlashga va resurslarni taqsimlashni optimallashtirish uchun tuzatishlar kiritishga imkon beradi. Masalan, agar hukumat o'z byudjetining katta qismi ma'muriy xarajatlarga ajratilayotganini aniqlasa, u chiqindilarni kamaytirish va resurslarni yanada muhim sohalarga yo'naltirish choralarini ko'rishi mumkin.

Uning ahamiyatiga qaramay, davlat byudjeti tasnifi ko'pincha xarajatlar daromaddan oshib ketganda yuzaga keladigan byudjet taqchilligi bilan buziladi. Byudjet taqchilligi davlat moliyaviy boshqaruvi uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi, chunki ular inflyatsiyaga, yuqori foiz stavkalariga va iqtisodiy o'sishning pasayishiga olib kelishi mumkin. Hukumat byudjet taqchilligini amalga oshirganda, u o'z xarajatlarini moliyalashtirish uchun qarz olishi kerak, bu esa milliy qarzni ko'paytiradi va qarzni to'plashning shafqatsiz sikliga olib kelishi

mumkin. Byudjet taqchilligi xususiy investitsiyalarni siqib chiqarishi mumkin, chunki yuqori foiz stavkalari biznes va jismoniy shaxslar uchun qarz olishni qimmatroq qiladi.

Byudjetlashtirish samarali boshqaruv bilan bog'liq. Byudjetlashtirish va samaradorlik tushunchalari ko'pincha adabiyotda juda yaqin, ammo byudjet samaradorligi ta'rifini, ayniqsa, davlat moliya sektorida sezilarli darajada ta'kidlanishi kerak bo'lgan bitta tushuncha sifatida topish qiyin, ammo korxonalar ushbu sohada tadqiqotlar olib borishlari kerak. Shuningdek. "Byudjet samaradorligi" tushunchasi aslida adabiyotlarda qo'llanilmaydi, u faqat moliya vazirligi veb-saytidagi materiallarda, balki byudjetni boshqarish yoki sarflash samaradorligi nuqtai nazaridan qo'llaniladi. Adabiyotda samaradorlik va byudjetlashtirish tushunchalari butunlay alohida g'oyalar sifatida taqdim etilgan. Asosan byudjetni aniqlash kontekstida byudjetni joriy etishning samarali usuli va maqsadi sifatida, ya'ni mavjud resurslarni samarali taqsimlash nazarda tutulgan. Fanda ham, amaliyotda ham, ayniqsa davlat moliyasida ham davlat resurslarini sarflash samaradorligi va samaradorligini oshirish tendentsiyasini aks ettirish byudjet samaradorligi kontseptsiyasini belgilashni talab qiladi. Byudjetlashtirish menejmentni qo'llab-quvvatlovchi samarali usul ekanligini yoki byudjet samaradorligini baholashni byudjetni ijro etishni baholashga kamaytirish orqali g'oyani soddalashtirish mumkin emas, chunki moliyaviy resurslarni rejalashtirish va sarflash samaradorligi to'g'risida ancha kengroq qarash zarur, bu byudjet kontseptsiyasiga kiritilishi kerak. Ushbu maqola mualliflarning kuzatuvlari va samaradorlik bilan bog'liq adabiyot manbalari asosida byudjet samaradorligi kontseptsiyasini aniqlashga harakat qiladi, shuningdek, byudjetlashtirish va davlat moliyaviy resurslarini taqsimlash samaradorligi bo'yicha materiallar.

Resurslarni taqsimlash samaradorligi mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan byudjetlashtirishning mohiyati sifatida byudjet samaradorligi g'oyasini qurish uchun izohlovchi urinishdagi eng yaqin tushunchadir. Byudjet samaradorligi kontseptsiyasini aniqlashga urinayotganda, birinchi navbatda samaradorlik tushunchasiga murojaat qilish kerak edi, ammo bu sohada olib borilgan kuzatuvlarni va ushbu tushunchaning noaniqligini tahlil qilsak, bu oson emas. Byudjet samaradorligi kontseptsiyasini umumiy foydalanishga kiritish ma'nosiga oid mulohazalar, birinchi navbatda, kontseptual kontekstdagi samaradorlik to'g'ri yo'l bilan to'g'ri harakatlar qilish bilan sinonim bo'ladi deb taxmin qilib, muhokama qilinadi, deb qaror qilindi. Shunga qaramay, byudjetlashtirish sohasi bilan bog'liq yangi g'oyani joriy etishning ma'nosi haqidagi mulohazalar ushbu kontseptsiyani aniq tushuntirishi kerak. Iqtisodiy amaliyotni tahlil qilish va kuzatishda matbuot ko'pincha ma'lum bir investitsiya uchun byudjet oshib ketganligi haqida xabar beradi. Ommaviy axborot vositalari, ayniqsa, davlat moliya sektoridan misollar keltirmoqda. Biroq, shubhasiz, davlat loyihalari uchun byudjetlar ko'pincha oshib ketadi. Aleks Klarmanning ta'kidlashicha, bu har bir loyihaning o'ziga xos xususiyati: agar biror narsa rejalashtirilganidan ikki baravar ko'p vaqt talab qilsa, u tasdiqlanganidan ikki baravar ko'p xarajat qiladi va u qabul qilinganidan ikki baravar ko'p va'da qilingan – bu, albatta, loyiha bo'lib, uni boshqarish amalda unchalik oson emas va ko'pincha undan oshib ketishga olib keladi. Amalda bir vaqtning o'zida uchta parametrga erishish bilan birga loyihani bajarish juda qiyin: vaqt, byudjet va ko'lam. Albatta, agar ulardan biri tashlab qo'yilsa, qolgan ikkitasiga erishish ancha oson bo'ladi. Ba'zilar ushbu parametrlarni loyiha boshqaruvining Bermud uchburchagi deb atashadi. Muayyan loyiha yoki hatto davlat byudjeti uchun byudjetni aniqlashda qoidabuzarliklarni aniqlashda quyidagi atamalar qo'llaniladi: yomon byudjet, yetarli bo'lmagan byudjet, mos kelmaydigan byudjet, kam baholangan byudjet yoki ba'zan samarasiz byudjet. Shunga qaramay, byudjetdan oshib ketganda, uni noto'g'ri hisoblash soddalashtirilgan va so'zlashuv shaklida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan byudjet samaradorligi bilan aniqlanmaydi. Aksincha, ma'lum bir loyiha yoki ma'lum bir bo'linmaning kam baholangan byudjeti juda samarali bo'lishi mumkin deb aytish mumkin. Masalan, ekologik investitsiya loyihasi gipotetik ravishda amalga oshirildi, uning byudjeti noto'g'ri hisoblab chiqilgan va ruxsat etilgan zaxira doirasida emas, balki sezilarli

foizga oshgan. Yuqorida aytib o'tilgan mulohazalarda mualliflarning fikriga ko'ra, byudjet samaradorligi kontseptsiyasining ahamiyatini, ularning har birining ahamiyati to'g'risida alohida ko'rsatma bermasdan qurish kerak bo'lgan jihatlarda mavjud:

- 1) rejalashtirilgan vazifalarni bajarish (samaradorlik),
- 2) taxmin qilingan xarajatlarning to'g'riligi (iqtisodiyot),
- 3) xarajatlar ta'siri (samaradorlik).

Yuqorida aytib o'tilgan jihatlarni samaradorlik choralari nuqtai nazaridan ishlab chiqish byudjet samaradorligining ahamiyatini aniqlashga olib kelishi kerak, ammo boshqa jihatlarga, xususan, mavjud resurslarni nimaga sarflayotganimizga, afsuski, har doim cheklangan resurslardan qanday foydalanayotganimizga e'tibor qaratish lozim. Shuning uchun muhokamalarni sarflangan xarajatlarning dolzarbligi, mavjud mablag'larni sarflash natijasida yuzaga keladigan ta'sirlarni tahlil qilish bilan to'ldirish va uni sodda qilish, to'g'ri ish qilyapmizmi yoki yo'qmi, javob berish kerak. Resurslarni taqsimlash va byudjetlashtirish jarayoni har qanday tashkilotda rejalashtirishning eng muhim bosqichlaridan biridir. Resurslarni taqsimlash resurslarni, xususan moliyaviy, markazdan periferikgacha bilan bog'liq darajadir. Byudjetlashtirish bu mablag'lardan qanday foydalanish kerakligini batafsilroq aniqlash va aniq maqsadni belgilashni anglatadi. Byudjet samaradorligini baholashda taxmin qilingan vazifa bajarilganligini, byudjetdan oshmaganligini yoki yakuniy ta'sir boshqa shunga o'xshash vazifalarga nisbatan yaxshiroq ekanligini tasdiqlash yetarli emas.

Byudjet taqchilligini boshqarish fiskal siyosatga ehtiyotkorlik bilan javob berishni talab qiladi. Hukumatlar xarajatlarni kamaytirish, soliqlarni oshirish yoki ikkalasining kombinatsiyasini amalga oshirish kabi fiskal konsolidatsiya choralari ko'rishlari mumkin. Biroq, bunday choralar siyosiy jihatdan qiyin bo'lishi mumkin, chunki ular ko'pincha munozarali kelishuvlarni o'z ichiga oladi va tarqatish oqibatlariga olib kelishi mumkin. Masalan, davlat xarajatlarini kamaytirish ishdan bo'shatishga, ijtimoiy xizmatlarning pasayishiga va iqtisodiy faollikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Xuddi shunday, soliqlarning ko'payishi iste'mol xarajatlarining pasayishiga, iqtisodiy o'sishning pasayishiga va soliq to'lashdan bo'yin tovlashning ko'payishiga olib kelishi mumkin.

Byudjetni boshqarish samaradorligi davlat resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlash uchun juda muhimdir. Byudjetni samarali boshqarish resurslarni taqsimlashni optimallashtirish, chiqindilarni minimallashtirish va mavjud resurslar bilan kerakli natijalarga erishishni o'z ichiga oladi. Samaradorlikni oshirishga turli xil vositalar, jumladan, tejamkor texnologiyalarni qo'llash, ma'muriy jarayonlarni soddalashtirish va ta'minot zanjirlarini optimallashtirish orqali erishish mumkin. Masalan, hukumat tranzaksion xarajatlarni kamaytirish, shaffoflikni oshirish va davlat xizmatlarini ko'rsatishni yaxshilash uchun raqamli platformalarni qabul qilishi mumkin.

Byudjetni boshqarish samaradorligi davlat xarajatlari sifatini oshirish uchun juda muhimdir. Resurslardan samarali foydalanilganda, siyosatchilar kamroq resurs bilan ko'proq narsaga erishishlari mumkin va fuqarolar yaxshi davlat xizmatlaridan foydalanishlari mumkin. Byudjetni samarali boshqarish shaffoflik va hisobdorlikni ham ta'minlaydi, chunki siyosatchilar davlat xarajatlarining ta'sirini namoyish etishlari va qarorlarini asoslashlari mumkin. Byudjetni samarali boshqarish iqtisodiy o'sishni kuchaytirishi mumkin, chunki resurslar infratuzilmani rivojlantirish, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi yuqori iqtisodiy rentabellikka ega sohalarga ajratiladi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, davlat byudjetini tasniflash, byudjet taqchilligini boshqarish va byudjetni boshqarish samaradorligi davlat moliyaviy menejmentining muhim jihatlari hisoblanadi. Davlat byudjeti tasnifi siyosatchilarga xarajatlarni birinchi o'ringa qo'yish, resurslarni samarali taqsimlash, shaffoflik va hisobdorlikni oshirishga imkon beradi. Byudjet taqchilligi davlat moliyaviy boshqaruvi uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi va ularni boshqarish fiskal siyosatga ehtiyotkorlik bilan javob berishni talab qiladi. Byudjetni boshqarish samaradorligi resurslarni taqsimlashni optimallashtirish, chiqindilarni minimallashtirish va kerakli natijalarga erishish uchun juda muhimdir. Ushbu jihatlarga ustuvor ahamiyat berish orqali siyosatchilar davlat resurslaridan samarali foydalanishni, fuqarolarning yaxshi davlat xizmatlaridan foydalanishini va iqtisodiy o'sishni ta'minlashlari mumkin. Oxir oqibat, davlat byudjetlarini samarali boshqarish iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish, hayot sifatini oshirish va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bartnik B. (2015), Resurslarni taqsimlash samaradorligi va operativ byudjetlashtirish tartibi. Keys tadqiqi, "Katovitsadagi Iqtisodiyot universitetining ilmiy jurnallari", 245-son.
2. Curristine T., Lonti Z., Joumard I. (2007), Improving Public Sector Efficiency: Challenges and Opportunities, OECD Journal on Budgeting, Vol. 7, Yo'q. 1.
3. Dylewski M., Filipiak B., Szczypa P., Korxonada byudjetlashtirish. Buxgalteriya hisobi, moliyaviy va boshqaruv aspektlari (2010), CeDeWu, Varshava.
4. Fozzard A. (2001), Davlat sektorida resurslarni taqsimlashda asosiy byudjet muammosi yondashuvlari va ularning kam ta'minlangan byudjetlashtirishga ta'siri, Yordam va davlat xarajatlari markazi, iyul, Xorijda rivojlanish instituti, ishchi hujjat №. 14.
5. Green A. (2009), Sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish uchun salomatlikni rejalashtirishga kirish, Oksford stipendiyasi onlayn: sentyabr.
6. Kaput Ch. (1995), 1980-yillarda "yangi davlat boshqaruvi": mavzu bo'yicha o'zgarishlar, "Buxgalteriya hisobi, tashkilotlar va jamiyat", 20-jild, №. 2/3